

NOVČANI BONOVI TERITORIJA LNE ODBRANE REPUBLIKE SRPSKE KRAJ NE IZ 1991. I 1992. I VOŠ KE REPUBLIKE SRPSKE KRAJ NE IZ 1992. I 1993.

O „Notgeldu“ - novčanim i robnim bonovima Republike Srpske Krajine malo je toga poznato. Zapravo „Notgeld“ izdanja RSK nepoznanica su koju numizmatička istraživanja i literatura tek trebaju objasniti i popuniti. U radu se prikazuju i opisuju novčani bonovi Teritorijalne odbrane Republike Srpske Krajine iz 1991. i 1992. i Vojske Republike Srpske Krajine iz 1992. i 1993., a koji su se u posljednje vrijeme pojavili na numizmatičkom i kolekcionarskom tržištu.

Netom nakon propasti jednostranačke komunističke vlasti u Hrvatskoj 1990. nastala je pobuna znatnoga dijela hrvatskih Srba. Pobuna je poticana iz Beograda jer je srbijanski predsjednik Slobodan Milošević kanio uspostaviti jugoslavensku državu pod srpskom dominacijom. Političku okosnicu pobune hrvatskih Srba činila je Srpska demokratska stranka, koja se držala glavnom predstavnicom Srba u Hrvatskoj. U tim vremenima i događajima Jugoslavenska narodna armija stavila se u službu politike S. Miloševića. Tijekom druge polovice 1991. počinje otvorena agresija JNA i srpskih pobunjenika te oni osvajaju nove dijelove hrvatskoga državnoga teritorija. Na području koje su nadzirali pobunjeni su Srbi 19. prosinca 1991. proglasili Republiku Srpsku Krajinu, s glavnim gradom Kninom. U sastavu RSK nalazili su se dijelovi sjeverne Dalmacije, Like, Korduna, Banovine, zapadne Slavonije, Baranje, istočne Slavonije i zapadnoga Srijema. Od 1992. ta područja stavljena su pod zaštitu Ujedinjenih naroda. Daljnjim pregovorima hrvatskih vlasti i pobunjenih Srba trebalo se pronaći konačno rješenje za sukob. U međuvremenu je Republika Hrvatska međunarodno priznata kao neovisna država. No mandat UN-a ni nakon više godina nije imao uspjeha. RSK je postojala do ljeta 1995., kad je okupirano područje u oslobodilačkim akcijama Hrvatske vojske uglavnom vraćeno u sastav Republike Hrvatske, a hrvatsko Podunavlje, koje je ostalo pod nadzorom srpskih pobunjenika, naknadno je 1997. reintegrirano u sastav Republike Hrvatske.¹

¹ Usp. M. ĐAKIĆ, *Srpska krajina. Istorijski temelji i nastanak*, Knin, 1994.; M. ПАСПАЉ, *Албум из Крајине*, Сарајево, 1996.; С. РАДУЛОВИЋ, *Судбина Крајине*, [Београд], 1996., Београд, 2015.; *Република Српска Крајина*, ур. З. Каличанин, Топуско - Книн - Београд, 1996.; M. SEKULIĆ, *Knin je rao u Beogradu*, Bad Vilbel, 2001.; M. ĐAKIĆ, *Krajina kroz vijekove. Iz Istorije političkih, nacionalnih, vjerskih i ljudskih prava srpskog naroda u Hrvatskoj*, Београд, 2002.; M. ВРЦЕЉ, *Пам за Српску Крајину 1991.-1995.*, Београд, 2002.; D. MARIJAN, *Bitka za Vukovar*, Zagreb, 2004.; N. BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, Zagreb, 2005.; *Република Српска Крајина. Децет година послје*, ур. В. Ђурић Мишина, Београд, 2005.; *Uspori i pad "Republike Srpske Krajine"*. *Dokumenti*, прир. D. Pauković, Zagreb, 2005.; D. MARIJAN, *Oluja*, Zagreb, 2007. ili D. MARIJAN, *Storm*, Zagreb, 2010.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti*, Knjiga 1., *Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija Oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990. - 1991.)*, ур. M. Rupiћ, Zagreb, 2007.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti*, Knjiga 2., *Dokumenti paradržavnih i političkih ustanova pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. - 1991.)*, ур. M. Rupiћ, Zagreb - Slavonski Brod, 2007.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti*, Knjiga 3., *Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i*

Srbija, Crna Gora, Srpska Republika Bosna i Hercegovina (kasnije preimenovana u Republika Srpska) i Republika Srpska Krajina činile su jedinstveno monetarno područje do 27. travnja 1992., kad je proglašena Savezna Republika Jugoslavija, treća jugoslavenska država, u sastavu koje su bile Srbija i Crna Gora. Monetarno jedinstvo naslijeđeno iz Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije bilo je prekinuto, a u SR Jugoslaviji provedena je izmjena novčanica. U RSK i Republici Srpskoj uvedene su nove zasebne valute. No ubrzo je u SR Jugoslaviji i prekodrinskim srpskim republikama, Republici Srpskoj Krajini i Republici Srpskoj, zavladao visoka inflacija. Tijekom 1993. hiperinflacija je bila nezaustavljiva i suzbijena je tek početkom 1994. Mjere monetarne reforme u RSK i Republici Srpskoj, u sklopu nove monetarne politike koja se počela provoditi u SR Jugoslaviji, imale su određeni djelotvoran učinak. Ipak provedene mjere nisu mogle izmijeniti sveukupno iznimno nepovoljno stanje u kojem se nalazila RSK. Rasulo gospodarstva i sve raširenije siromaštvo stanovništva pridonijet će općoj slabosti

agresija Oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (siječanj - lipanj 1992.), ur. M. Rupiđ, Zagreb, 2008.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 4., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (siječanj - lipanj 1992.),* ur. M. Rupiđ, Zagreb - Slavonski Brod, 2008.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 5., Dokumenti vojne provenijencije "Republike Srpske Krajine" (srpanj - prosinac 1992.),* ur. M. Rupiđ, Zagreb, 2009.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 6., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (srpanj - prosinac 1992.),* ur. M. Rupiđ, Zagreb - Slavonski Brod, 2009.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 7., Dokumenti vojne provenijencije "Republike Srpske Krajine" (siječanj - lipanj 1993.),* ur. M. Rupiđ i I. Vućur, Zagreb, 2009.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 8., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (siječanj - lipanj 1993.),* ur. M. Rupiđ i J. Sekula, Zagreb - Slavonski Brod, 2010.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 9., Dokumenti vojne provenijencije "Republike Srpske Krajine" (srpanj - prosinac 1993.),* ur. M. Rupiđ i J. Maras Kraljević, Zagreb, 2010.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 10., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (srpanj - prosinac 1993.),* ur. M. Rupiđ i S. Ružić, Zagreb - Slavonski Brod, 2011.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 11., Dokumenti vojne provenijencije "Republike Srpske Krajine" (siječanj - lipanj 1994.),* ur. J. Barunčić Pletikosić i I. Brigović, Zagreb, 2012.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 12., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (siječanj - lipanj 1994.),* ur. Ž. Križe Gračanin i I. Radoš, Zagreb - Slavonski Brod, 2012.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 13., Dokumenti vojne provenijencije "Republike Srpske Krajine" (srpanj - prosinac 1994.),* ur. N. Martinić Jerčić i D. Štefančić, Zagreb, 2013.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 14., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (srpanj - prosinac 1994.),* ur. A. Holjevac Tuković i S. Ružić, Zagreb - Slavonski Brod, 2013.; *D. MARJAN, Obrana i pad Vukovara, Zagreb, 2013.; Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 15., Dokumenti vojne provenijencije "Republike Srpske Krajine" (siječanj - travanj 1995.),* ur. M. Rupiđ i I. Vućur, Zagreb, 2014.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 16., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (siječanj - travanj 1995.),* ur. J. Maras Kraljević i J. Sekula Gibač, Zagreb - Slavonski Brod, 2014.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 17., Dokumenti vojne provenijencije "Republike Srpske Krajine" (svibanj - listopad 1995.),* ur. J. Barunčić Pletikosić i P. Mijić, Zagreb, 2015.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 18., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (svibanj - kolovoz 1995.),* ur. I. Radoš i Ž. Križe, Zagreb - Slavonski Brod, 2015.; A. HOLJEVAC TUKOVIĆ, *Proces mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja, Zagreb, 2015.; I. MIŠKULIN, Imas puska, imas pistol? O mirovnim operacijama Ujedinjenih naroda u zapadnoj Slavoniji, Slavonski Brod, 2015. I tamo navedeni izvori i literatura.*

i neodrživosti odnosno nesposobnosti RSK da se vojno obrani od konačnih djelovanja Hrvatske vojske u oslobađanju okupiranih dijelova Republike Hrvatske.²

*

Zbog rata, hiperinflacije i međunarodnih gospodarskih sankcija nametnutih SR Jugoslaviji, bez čije materijalne i vojne pomoći opstanak RSK nije bio izgledan, a u RSK bilo je iznimno teško voditi gospodarsku politiku. Stanje u gospodarstvu RSK bilo je teško već tijekom 1992. i početkom 1993. i oskudica osnovnih prehrambenih i higijenskih potrepština postala je svakodnevnica. RSK nije raspolagala ni temeljnim statističkim podacima potrebnim za gospodarsko planiranje. Stoga je stanje u gospodarstvu i društvenim djelatnostima prema ocijeni Vlade RSK krajem 1993. odnosno početkom 1994. bilo „vrlo složeno ako ne i kritično”. Ratno stanje otežavalo je proizvodnju i prijevoz roba, a znatan je dio kvalificiranih radnika u RSK bio u vojsci. „Ogromna hiperinflacija” odnijela je „naš dinar” u „ponor”, a Narodna banka RSK i Ministarstvo financija RSK tome nisu pridavali potrebnu pozornost. Iako su se stalno tiskale nove novčanice, jednostavno ih nije bilo dovoljno da bi se u uvjetima hiperinflacije mogle isplatiti plaće i osigurati djelovanje platnoga prometa. Vlada je RSK prelazak na isplatu plaća u bonovima ili u robi ocijenila očajničkim pokušajem uvođenja „ratnog komunizma”.³

Uz redovna izdanja („krajishkih”) dinarskih novčanica sve vrijeme postojanja RSK u upotrebi su bili i mnogobrojni različiti bonovi, koji su dopunjavali očito nedostatan novčani optjecaj redovnih izdanja novca, ali istovremeno i znatno pripomagali, napose s razmahom inflacije i hiperinflacije, špekulaciji u trgovini i kaosu u novčanom prometu.

*

² Usp. N. BARIĆ, V. GEIGER, Prilog poznavanju monetarnog sustava *Republike Srpske Krajine*, 1992.-1995., *Numizmatičke vijesti*, god. 47, br. 58., Zagreb, 2005., 211.-239. I tamo navedeni izvori i literatura.

³ Državni arhiv u Sisku, Sabirni arhivski centar Petrinja, *Ministarstvo za ekonomske odnose, privredni razvoj i industriju RSK, Odjeljenje u Petrinji*, kut. 9., - VLADA RSK Knin /NACRT/ EKONOMSKA POLITIKA VLADE REPUBLIKE SRPSKE KRAJINE U 1994. GODINI, Knin, januara 1994. godine, U Petrinji, 23. 12. 1993. godine; N. BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 404.-405.

Novčanice pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (Republika Srpska Krajina), 1992.-1994., objavljene su i opisane u numizmatičkim katalozima i literaturi.⁴ Monetarni sustav RSK⁵, a i gospodarski i socijalni problemi u RSK⁶ sustavno su i opsežno prikazani.

No o „Notgeldu” - novčanima i robnim bonovima RSK malo je toga poznato.

Numizmatički katalozi uz novčanice RSK, 1992.-1994., uobičajeno navode jedino vrijednosne bonove RSK od 10.000, 20.000 i 50.000 dinara iz 1992.⁷ Na internetskim stranicama <http://www.republikasrpskakrajina.com>, objavljeno je nekoliko bonova za benzin RSK iz 1993., 1994. i 1995. (mnogobrojni, mjesečni, bonovi za 10 i 20 litara benzina), bon za benzin *Opštinske uprave Knin Odjela za privredu i finansije* u vrijednosti 5 litara⁸ te obveznice *Ministarstva finansija RSK* u vrijednosti od 50, 100, 500 i 1.000 dinara i 50, 100, 500 i 1.000 DEM „za obezbeđenje djela sredstava za finansiranje Republike Srpske Krajine” iz 1994.⁹ U numizmatičkoj literaturi objavljeno je i opisano tek nekoliko bonova RSK, u časopisu *Dinar* „Bon za hleb 2 kg” *Pekarske radnje Slobodana Javora iz Dalja iz 1992.*¹⁰ te u časopisu *Obb* dva bona *Skupštine opštine Gračac Republike Srpske Krajine* za krušno brašno iz 1991. (bon za 10 kg i bon za 30

⁴ Usp. *Standard Catalog of World Paper Money by Albert Pick*, Volume Two, *General Issues*, Eds. N. Shafer and C. R. Bruce II, Iola, WI, 1994., 378.-379.; Ž. STOJANOVIĆ, *Papirni novac Jugoslavije/ Paper Money of Yugoslavia / Das Papiergeld Jugoslawiens 1929 - 1994*, Beograd, 1994., 291.-303.; C. R. BRUCE II, G. S. ČUHAIJ, *Standard Catalog of World Paper Money. Modern Issues 1961-1995*, Volume Three, Iola, WI, 1995., 141.-144.; Ž. STOJANOVIĆ, *Papirni novac Srbije i Jugoslavije / Das Papiergeld Serbiens und Jugoslawiens / Paper Money of Serbia and Yugoslavia*, Beograd, 1996., 256.-258.; B. BARAC, *Papirni novac Hrvatske 1778-1998.*, Zagreb, 1998., 102.-105.; S. PUKANIĆ, GJ. KRASNOV, *Pobunjeni Srbi u Republici Hrvatskoj osnovali Krajinu i izdali svoje novčanice (1992.-1994.)*, *Numizmatičke vijesti*, god. 40, br. 51., Zagreb, 1998., 67.-78.; B. BARAC, *Papirni novac bivše Jugoslavije i zemalja na području bivše Jugoslavije / Banknotes of the Yugoslavia and the States of the Former Yugoslavia 1767-2002.*, Zagreb, 2002., 111.-115.; Z. VIŠČEVIĆ, *The Guide to Coins and Banknotes of Yugoslavia, Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Serbia, Montenegro and Macedonia*, Rijeka, 2007., 308.-347.; Z. VIŠČEVIĆ, *Kovanice i novčanice Jugoslavije, Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore i Makedonije / Coins and Banknotes of Yugoslavia, Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Serbia, Montenegro and Macedonia*, Kastav, 2011., 738.-757.; O. W. LINZMAYER, *The Banknote Book: Serbian Krajina*, San Francisco, CA, 2012.

⁵ Usp. N. BARIĆ, V. GEIGER, *Prilog poznavanju monetarnog sustava Republike Srpske Krajine, 1992.-1995.*, 210.-240.; M. BREKALO, *Ratna monetarna unija SRJ, RS i RSK*, Osijek, 2012. I tamo navedeni izvori i literatura.

⁶ Usp. N. BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 399.-426. I tamo navedeni izvori i literatura.

⁷ Usp. Ž. STOJANOVIĆ, *Papirni novac Srbije i Jugoslavije / Das Papiergeld Serbiens und Jugoslawiens / Paper Money of Serbia and Yugoslavia*, 259.; B. BARAC, *Papirni novac Hrvatske 1778-1998.*, 102.; S. PUKANIĆ, GJ. KRASNOV, *Pobunjeni Srbi u Republici Hrvatskoj osnovali Krajinu i izdali svoje novčanice (1992.-1994.)*, 69., 72.; B. BARAC, *Papirni novac bivše Jugoslavije i zemalja na području bivše Jugoslavije / Banknotes of the Yugoslavia and the States of the Former Yugoslavia 1767-2002.*, 111.; N. BARIĆ, V. GEIGER, *Prilog poznavanju monetarnog sustava Republike Srpske Krajine, 1992.-1995.*, 212.; Novci “Republike Srpske Krajine” 1991.-1994., <http://www.kunalipa.com/katalog/rsk-dinar/> [25. svibnja 2016.]; Vrijednosni bonovi 1991., <http://www.kunalipa.com/katalog/rsk-dinar/bonovi.php> [25. svibnja 2016.]; <http://www.republikasrpskakrajina.com/VRIJEDNOSNIBONOV1.htm> [25. svibnja 2016.].

⁸ Usp. <http://www.republikasrpskakrajina.com/bonovi.htm> [25. svibnja 2016.].

⁹ Usp. <http://www.republikasrpskakrajina.com/OBVEZNICE.htm> [25. svibnja 2016.].

¹⁰ Usp. Đ. VOJNOVIĆ, *Tačkice i drugi robni bonovi od 1944. godine (III)*, *Numizmatički časopis Dinar*, br. 25, Beograd, 2005., 50.-51.

kg krušnog brašna).¹¹ U ovogodišnjem časopisu *Obb* objavljujemo i opisujemo obveznice RSK „za obezbeđenje djela sredstava za finansiranje Republike Srpske Krajine u periodu januar - decembar 1994. godine”.¹²

*

Na internetskim numizmatičkim i kolekcionarskim prodajnim stranicama, pa i na sajmovima antikviteta, povremeno se uz redovna izdanja novčanica RSK, od 1992. do 1994., nude na prodaju vrijednosni bonovi iz 1992. i različiti primjerci mjesečnih bonova za benzin RSK iz razdoblja 1992. do 1995. te i obveznice *Ministarstva finansija RSK* „za obezbeđenje djela sredstava za finansiranje Republike Srpske Krajine” iz 1994.

U posljednje vrijeme na internetskim prodajnim stranicama aukcije.hr i ebay.com nude se mnogobrojni novčani bonovi Republike Srpske Krajine. To su bonovi *Teritorijalne odbrane Republike Srpske Krajine* iz 1991. (*Štab T. O. Dvor, Štab T. O. Glina, Štab T. O. Kostajnica, Štab T. O. Okučani, Štab T. O. Petrinja, Štab T. O. Slunj i Štab T. O. Topusko*), *Teritorijalne odbrane RSK* iz 1992. (*Štab T. O. Dvor, Štab T. O. Korenica, Štab T. O. Okučani, Štab T. O. Pakrac, Štab T. O. Topusko i Štab T. O. Vojnić*) i bonovi *Vojske Republike Srpske Krajine* iz 1992. i 1993.¹³

Teritorijalna odbrana RSK i Vojska RSK bile su tijekom srpske pobune u Republici Hrvatskoj, i na zaposjednutim hrvatskim područjima, oružana snaga RSK. Zakonom o odbrani *Srpske autonomne oblasti Krajina i opština Benkovac, Donji Lapac, Gračac, Knin, Korenica i Obrovac*, krajem 1991. određeno je ustrojstvo i djelovanje *Teritorijalne odbrane RSK*.¹⁴ Krajem 1992. *Teritorijalna odbrana RSK* preimenovana je u *Vojsku Republike Srpske Krajine*.¹⁵

Novčani bonovi *TO RSK* iz 1991. (*Štab T. O. Dvor, Štab T. O. Glina, Štab T. O. Kostajnica, Štab T. O. Okučani, Štab T. O. Slunj i Štab T. O. Topusko*) i *TO RSK* iz 1992. (*Štab T. O. Dvor, Štab T. O. Korenica, Štab T. O. Okučani, Štab T. O. Pakrac, Štab T. O. Topusko i Štab T. O. Vojnić*) izrađeni su u nominalama od 10, 20, 50, 100,

¹¹ Usp. V. GEIGER, Bonovi za krušno brašno *Skupštine opštine Gračac Republike Srpske Krajine* iz 1991., *Obb*, god. LII., br. 66., Zagreb, 2014., 36.-39.

¹² Usp. V. GEIGER, Obveznice *Republike Srpske Krajine* “za obezbeđenje djela sredstava za finansiranje Republike Srpske Krajine u periodu januar - decembar 1994. godine”, *Obb*, god. LIII., br. 67., Zagreb, 2016.

¹³ Prema navodu ponuđača na internetskim prodajnim stranicama (agramer35 [Ivica Zoričić, Zagreb]): Novčani bonovi *Teritorijalne odbrane RSK* iz 1991. i 1992. i *Vojske RSK* iz 1992. i 1993., odnosno, “Film sa bonovima je nađen u jednoj štampariji u Petrinji, ima na njemu još bonova, ali sve slike nisu sačuvane, [...]” U tiskari je bilo, navodno, “i otisnutih bonova, ali voda i vlaga su to uništili, jer krov je prokišnjavao.” Nedvojbeno, ti bonovi mogli su biti izrađeni u jednoj petrinjskoj tiskari “Društveno poduzeće ‘Tiskara’”, koja je u vrijeme srpske okupacije preimenovana u “Javno preduzeće ‘Štamparija’”, najranije od rujna 1991., kada su pobunjeni Srbi zauzeli Petrinju.

¹⁴ Usp. Закон о одбрани, *Гласник Крајине. Службени лист Српске аутономне области Крајина и општина: Бенковац, Доњи Лапац, Грачац, Книн, Кореница и Обровац*, год. 1, бр. 14., Книн, 2. децембар 1991., 407.-425. [5. Територијална одбрана, члан 31. - члан 67.].

¹⁵ Usp. M. VEGO, The Army of Serbian Krajina, *Jane's Intelligence Review*, No. 10, Coulsdon, Surrey, UK, 1993., 438.-445.; M. SEKULIĆ, *Knin je pao u Beogradu*, 31.-42.; D. MARIJAN, *Smrt oklopne brigade. Prilozi za istraživanje rata za Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu 1990.-1992.*, Zagreb - Sarajevo, 2002., 1.-41.; M. ВРЦЕЉ, *Рат за Српску Крајину 1991.-1995.*, Београд, 2002.; N. BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 275.-329.; Српска војска Крајине, https://sr.wikipedia.org/wiki/Српска_војска_Крајине [25. svibnja 2016.]. I tamo navedeni izvori i literatura.

200, 500, 1000, 2000, 5000, 10.000, 20.000, 50.000 i 100.000 dinara. Novčani bonovi *Štaba T. O. Petrinja* iz 1991. poznati su, pak, u nominalama od 50, 100, 200, 500, 1000, 2000, 5000, 10.000 i 20.000 dinara. Novčani bonovi *Vojske RSK* iz 1992. izrađeni su u nominalama od 50, 100, 200, 500, 1000, 2000, 5000, 10.000 i 20.000 dinara, a novčani bonovi *Vojske RSK* iz 1993. u nominalama od 50.000, 100.000, 200.000, 500.000, 1.000.000, 5.000.000, 10.000.000, 20.000.000, 50.000.000, 100.000.000, 500.000.000 i 1.000.000.000 dinara.

Grafički i dizajnerski dva su tipa tih bonova. Na prvom tipu novčanih bonova (*Štab T. O. Dvor*, *Štab T. O. Glina*, *Štab T. O. Kostajnica*, *Štab T. O. Okučani*, *Štab T. O. Petrinja*, *Štab T. O. Slunj* i *Štab T. O. Topusko* iz 1991., *Štab T. O. Dvor*, *Štab T. O. Korenica*, *Štab T. O. Okučani* i *Štab T. O. Topusko* iz 1992. i *Vojska RSK* iz 1992. i 1993.) postoji neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrežanim prema podlozi, a otisak je podloge (višestruko umnoženi ukrasni crtež florealnog oblika) siv, svijetlosiv ili svijetlosmeđ, tekst i oznaka godine crni su, a brojčane oznake vrijednosti u različitim su bojama. U drugom tipu novčanih bonova (*Štab T. O. Pakrac*, *Štab T. O. Topusko*, *Štab T. O. Vojnić* iz 1992.) otisak je podloge (mrežasto) svijetlosmeđ preko cijelog papira, bez obruba, a tekst, oznaka godine i brojčane oznake vrijednosti crne su. Novčani bonovi *Štaba T. O. Dvor* i *Štaba T. O. Glina* iz 1991. imaju otisnutu i crvenu zvijezdu petokraku. Novčani bonovi ostalih štabova TO RSK iz 1991. nemaju nikakvo ideološko ili nacionalno znakovlje. Novčani, pak, bonovi TO RSK iz 1992. imaju otisnut srpski grb. No novčani bonovi *Vojske RSK* iz 1992. i 1993. nemaju nikakvo znakovlje. Svi navedeni novčani bonovi TO RSK i *Vojske RSK* izrađeni su jednostrano i istih su veličina: 54 x 90 mm. Novčani bonovi TO RSK iz 1991. (*Štab T. O. Dvor*, *Štab T. O. Glina*, *Štab T. O. Kostajnica*, *Štab T. O. Okučani*, *Štab T. O. Slunj*, *Štaba T. O. Petrinja* i *Štab T. O. Topusko*) i novčani bonovi *Vojske RSK* iz 1992. i 1993. otisnuti su latinicom, a novčani bonovi TO RSK iz 1992. (*Štab T. O. Dvor*, *Štab T. O. Korenica*, *Štab T. O. Okučani*, *Štab T. O. Pakrac*, *Štab T. O. Topusko* i *Štab T. O. Vojnić*) otisnuti su ćirilicom.

Prikazani su ovi novčani bonovi TO RSK i *Vojske RSK*:

Novčani bon Štab T. O. Dvor, 1991.

- 10 dinara, 20 dinara, 50 dinara, 100 dinara, 200 dinara, 500 dinara, 1000 dinara, 2000 dinara, 5000 dinara, 10000 dinara, 20000 dinara, 50000 dinara i 100000 dinara;
papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrežanim prema podlozi, tekst latinicom i oznaka godine crna, oznaka vrijednosti crvena, lijevo gore crvena zvijezda petokraka;

Novčani bon Štab T. O. Glina, 1991.

- 10 dinara, 20 dinara, 50 dinara, 100 dinara, 200 dinara, 500 dinara, 1000 dinara, 2000 dinara, 5000 dinara, 10000 dinara, 20000 dinara, 50000 dinara i 100000 dinara;
papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrežanim prema podlozi, tekst latinicom i oznaka godine crna, oznaka vrijednosti crvena, lijevo gore crvena zvijezda petokraka;

Novčani bon Štab T. O. Kostajnica, 1991.

- 10 dinara, 20 dinara, 50 dinara, 100 dinara, 200 dinara, 500 dinara, 1000 dinara, 2000 dinara, 5000 dinara, 10000 dinara, 20000 dinara, 50000 dinara i 100000 dinara;
papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst latinicom tamnosiv, oznaka godine crna, oznaka vrijednosti zelena;

Novčani bon Štab T. O. Okučani, 1991.

- 10 dinara, 20 dinara, 50 dinara, 100 dinara, 200 dinara, 500 dinara, 1000 dinara, 2000 dinara, 5000 dinara, 10000 dinara, 20000 dinara, 50000 dinara i 100000 dinara;
papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst latinicom tamnosiv, oznaka godine crna, oznaka vrijednosti žuta;

Novčani bon Štab T. O. Petrinja, 1991.

- 50 dinara, 100 dinara, 200 dinara i 500 dinara;

papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst latinicom tamnosiv, oznaka godine crna, oznaka vrijednosti tamnožuta;

- 1000 dinara;

papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst latinicom tamnosiv, oznaka godine crna, oznaka vrijednosti zelena;

- 2000 dinara;

papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst latinicom tamnosiv, oznaka godine crna, oznaka vrijednosti svijetloplava;

- 5000 dinara;

papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst latinicom tamnosiv, oznaka godine crna, oznaka vrijednosti plava;

- 10 000 dinara;

papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst latinicom tamnosiv, oznaka godine crna, oznaka vrijednosti ljubičasta;

- 20 000 dinara;

papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst latinicom tamnosiv, oznaka godine crna, oznaka vrijednosti crvena;

Novčani bon Štab T. O. Slunj, 1991.

- 10 dinara, 20 dinara, 50 dinara, 100 dinara, 200 dinara, 500 dinara, 1000 dinara, 2000 dinara, 5000 dinara, 10000 dinara, 20000 dinara, 50000 dinara i 100000 dinara;

papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst latinicom tamnosiv, oznaka godine crna, oznaka vrijednosti ljubičasta;

Novčani bon Štab T. O. Topusko, 1991.

- 10 dinara, 20 dinara, 50 dinara, 100 dinara, 200 dinara, 500 dinara, 1000 dinara, 2000 dinara, 5000 dinara, 10000 dinara, 20000 dinara, 50000 dinara i 100000 dinara;

papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst latinicom tamnosiv, oznaka godine crna, oznaka vrijednosti crvena;

Novčani bon Štab T. O. Dvor, 1992.

- 10 dinara, 20 dinara, 50 dinara, 100 dinara, 200 dinara, 500 dinara, 1000 dinara, 2000 dinara, 5000 dinara, 10000 dinara, 20000 dinara, 50000 dinara i 100000 dinara;

papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst ćirilicom i oznaka godine crni, oznaka vrijednosti crna; lijevo gore srpski grb, crveno-bijel;

Novčani bon Štab T. O. Korenica, 1992.

- 10 dinara, 20 dinara, 50 dinara, 100 dinara, 200 dinara, 500 dinara, 1000 dinara, 2000 dinara, 5000 dinara, 10000 dinara, 20000 dinara, 50000 dinara i 100000 dinara;

papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst ćirilicom i oznaka godine crni, oznaka vrijednosti crna; lijevo gore srpski grb, crveno-bijel;

Novčani bon Štab T. O. Okučani, 1992.

- 10 dinara, 20 dinara, 50 dinara, 100 dinara, 200 dinara, 500 dinara, 1000 dinara, 2000 dinara, 5000 dinara, 10000 dinara, 20000 dinara, 50000 dinara i 100000 dinara;

papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst ćirilicom i oznaka godine crni, oznaka vrijednosti crna, lijevo gore srpski grb, crveno-bijel;

[Novčani bon] Štab T. O. Pakrac, 1992.

- 10 dinara, 20 dinara, 50 dinara, 100 dinara, 200 dinara, 500 dinara, 1000 dinara, 2000 dinara, 5000 dinara, 10000 dinara, 20000 dinara, 50000 dinara i 100000 dinara;
papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosmeđa preko cijelog papira, tekst ćirilicom i oznaka godine crni, oznaka vrijednosti crna, lijevo gore srpski grb, crveno-bijel;

Novčani bon Štab T. O. Topusko, 1992.

- 10 dinara, 20 dinara, 50 dinara, 100 dinara, 200 dinara, 500 dinara, 1000 dinara, 2000 dinara, 5000 dinara, 10000 dinara, 20000 dinara, 50000 dinara i 100000 dinara;
papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst ćirilicom i oznaka godine crni, oznaka vrijednosti crna, lijevo gore srpski grb, crveno-bijel;

[Novčani bon] Štab T. O. Topusko, 1992.

- 10 dinara, 20 dinara, 50 dinara, 100 dinara, 200 dinara, 500 dinara, 1000 dinara, 2000 dinara, 5000 dinara, 10000 dinara, 20000 dinara, 50000 dinara i 100000 dinara;
papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosmeđa preko cijelog papira, tekst ćirilicom i oznaka godine crni, oznaka vrijednosti crna, lijevo gore srpski grb, crveno-bijel;

[Novčani bon] Štab T. O. Vojnić, 1992.

- 10 dinara, 20 dinara, 50 dinara, 100 dinara, 200 dinara, 500 dinara, 1000 dinara, 2000 dinara, 5000 dinara, 10000 dinara, 20000 dinara, 50000 dinara i 100000 dinara;
papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosmeđa preko cijelog papira, tekst ćirilicom i oznaka godine crni, oznaka vrijednosti crna, lijevo gore srpski grb, crveno-bijel;

Novčani bon Vojska Republike Srpske Krajine, 1992.

- 50 dinara, 100 dinara, 200 dinara i 500 dinara;

papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst latinicom tamnosiv, oznaka godine crna, oznaka vrijednosti tamnožuta;

- 1000 dinara;

papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst latinicom tamnosiv, oznaka godine crna, oznaka vrijednosti zelena;

- 2000 dinara;

papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst latinicom tamnosiv, oznaka godine crna, oznaka vrijednosti svijetloplava;

- 5000 dinara;

papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst latinicom tamnosiv, oznaka godine crna, oznaka vrijednosti plava;

- 10 000 dinara;

papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst latinicom tamnosiv, oznaka godine crna, oznaka vrijednosti ljubičasta;

- 20 000 dinara;

papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosiva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst latinicom tamnosiv, oznaka godine crna, oznaka vrijednosti crvena;

Novčani bon Vojska Republike Srpske Krajine, 1993.

- 50 000 dinara, 100 000 dinara, 200 000 dinara, 500 000 dinara i 1 000 000 dinara;

papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga svijetlosmeđa, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst latinicom tamnosiv, oznaka godine crna, oznaka vrijednosti svjetlocrvena;

- 5 000 000 dinara, 10 000 000 dinara, 20 000 000 dinara, 50 000 000 dinara, 100 000 000 dinara, 500 000 000 dinara i 1 000 000 000 dinara;

papir bijeli, 54 x 90 mm;

tisak: podloga siva, neotisnuti obrub s uglovima podloge polukružno odrezanim prema podlozi, tekst latinicom tamnosiv, oznaka godine crna, oznaka vrijednosti tamnoljubičasta;

„Notgeld” - novčani i robni bonovi RSK zaslužuju pozornost i numizmatičara i povjesničara jer su nezaobilazan, štoviše i najslikovitiji pokazatelj gospodarskih i socijalnih prilika pobunjenih Srba na području RSK odnosno okupiranih dijelova RH tijekom Domovinskog rata, 1991.-1995.

Nepoznanica i dvojbi, a ni krivotvorina nisu pošteđena ni novčana izdanja RSK. Poznate su, pa i raširene u znatnim količinama ovovremene krivotvorine, naknadni otisci - kopije, vrijednosnih bonova RSK od 10.000, 20.000 i 50.000 dinara iz 1992.¹⁶ Uz to, na numizmatičkom i kolekcionarskom tržištu postoje i vrijednosni bonovi RSK iz 1992. sa crvenom strojnom numeracijom, neki i ovjereni pečatom i potpisom. To su očito naknadne suvremene krivotvorine.¹⁷

Unatoč navodima o postojanju izvorno otisnutih novčanih bonova *Teritorijalne odbrane RSK* iz 1991. i 1992. i *Vojske RSK* iz 1992. i 1993., prema svim pokazateljima ti novčani bonovi nisu bili u optjecaju i upotrebi. Na internetskim numizmatičkim i kolekcionarskim prodajnim stranicama novčani bonovi *TO RSK* i *Vojske RSK* nude se uz napomenu: „Bon je snimljen s originalnog filma i rađen u novoj tehnologiji”. Nije jasno jesu li to neostvareni prijedlozi novčanih bonova *TO RSK* iz 1991. i 1992. i *Vojske RSK* iz 1992. i 1993. ili su to naknadne ovovremene „trgovačke” krivotvorine za numizmatičko i kolekcionarsko tržište. Naime, za sada nisu pronađene nikakve potvrde ili, pak, naznake u izvorima (dokumenti i tisak RSK) o izradi i postojanju tih novčanih bonova.

Kako bilo da bilo, „Notgeld” izdanja RSK uz mnogobrojna i raznolika izdanja bonova, nepoznanica su koju numizmatička istraživanja i literatura tek trebaju nedvojbeno objasniti i popuniti.

¹⁶ Usp. B. BARAC, *Papirni novac bivše Jugoslavije i zemalja na području bivše Jugoslavije / Banknotes of the Yugoslavia and the States of the Former Yugoslavia 1767-2002.*, 112.

¹⁷ Usp. Vrijednosni bonovi 1991., <http://www.kunalipa.com/katalog/rsk-dinar/bonovi.php> [25. svibnja 2016.].

Izvori i literatura:

- Закон о одбрани, Гласник Крајине. Службени лист Српске аутономне области Крајина и општина: Бенковац, Доњи Лапац, Грачац, Книн, Кореница и Обровац, год. 1., бр. 14., Книн, 2. децембар 1991.
- Državni arhiv u Sisku, Sabirni arhivski centar Petrinja, Ministarstvo za ekonomske odnose, privredni razvoj i industriju RSK, Odjeljenje u Petrinji, kut. 9., - VLADA RSK Knin / NACRT/ EKONOMSKA POLITIKA VLADE REPUBLIKE SRPSKE KRAJINE U 1994. GODINI, Knin, januara 1994. godine, U Petrinji, 23. 12. 1993. godine
- *Milan Vego*, The Army of Serbian Krajina, Jane's Intelligence Review, No. 10, Coulsdon, Surrey, UK, 1993., 438.-445.
- *Mile Dakić*, Srpska krajina. Istorijski temelji i nastanak, Knin, 1994.
- Standard Catalog of World Paper Money by Albert Pick, Volume Two, General Issues, Edited by Neil Shafer and Colin R. Bruce II, Iola, WI, 1994.
- *Željko Stojanović*, Papirni novac Jugoslavije / Paper Money of Yugoslavia/Das Papiergeld Jugoslawiens 1929 - 1994, Beograd, 1994.
- *Colin R. Bruce II, George S. Čuhaj*, Standard Catalog of World Paper Money. Modern Issues 1961-1995, Volume Three, Iola, WI, 1995.
- *Миле Паспаљ*, Албум из Крајине, Сарајево, 1996.
- *Срђан Радуловић*, Судбина Крајине, [Београд], 1996., Београд, 2015.
- Република Српска Крајина, уредник: Зоран Каличанин, Топуско - Книн - Београд, 1996.
- *Željko Stojanović*, Papirni novac Srbije i Jugoslavije / Das Papiergeld Serbiens und Jugoslawiens / Paper Money of Serbia and Yugoslavia, Beograd, 1996.
- *Borna Barac*, Papirni novac Hrvatske 1778-1998., Zagreb, 1998.
- *Slobodan Pukanić, Gjuro Krasnov*, Pobunjeni Srbi u Republici Hrvatskoj osnovali Krajinu i izdali svoje novčanice (1992.-1994.), Numizmatičke vijesti, god. 40., br. 51., Zagreb, 1998., 67.-78.
- *Milisav Sekulić*, Knin je pao u Beogradu, Bad Vilbel, 2001.
- *Borna Barac*, Papirni novac bivše Jugoslavije i zemalja na području bivše Jugoslavije / Banknotes of the Yugoslavia and the States of the Former Yugoslavia 1767-2002., Zagreb, 2002.
- *Davor Marijan*, Smrt oklopne brigade. Prilozi za istraživanje rata za Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu 1990.-1992., Zagreb - Sarajevo, 2002.
- *Марко Врцељ*, Рат за Српску Крајину 1991.-1995., Београд, 2002.
- *Mile Dakić*, Крајина кроз вијекове. Из Историје политичких, националних, вјерских и људских права српског народа у Хрватској, Београд, 2002.
- *Davor Marijan*, Bitka za Vukovar, Zagreb, 2004.
- *Nikica Barić*, Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995., Zagreb, 2005.
- *Nikica Barić, Vladimir Geiger*, Prilog poznavanju monetarnog sustava Republike Srpske Krajine, 1992.-1995., Numizmatičke vijesti, god. 47., br. 58., Zagreb, 2005., 210.-240.
- Република Српска Крајина. Десет година послје, уредник: Вељко Ђурић Мишина, Београд, 2005.
- Успон и пад "Републике Српске Крајине". Документи, приредио: Давор Пауковић, Загреб, 2005.

- *Duro Vojnović*, Tačkice i drugi robni bonovi od 1944. godine (III), Numizmatički časopis Dinar, br. 25., Beograd, 2005., 50.-52.
- *Zlatko Višćević*, The Guide to Coins and Banknotes of Yugoslavia, Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Serbia, Montenegro and Macedonia, Rijeka, 2007.
- *Davor Marijan*, Oluja, Zagreb, 2007.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 1., Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija Oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990. - 1991.), urednik: Mate Rupić, Zagreb, 2007.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 2., Dokumenti paradržavnih i političkih ustanova pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. - 1991.), urednik: Mate Rupić, Zagreb - Slavonski Brod, 2007.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 3., Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija Oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (siječanj - lipanj 1992.), urednik: Mate Rupić, Zagreb, 2008.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 4., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (siječanj - lipanj 1992.), urednik: Mate Rupić, Zagreb - Slavonski Brod, 2008.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 5., Dokumenti vojne provenijencije "Republike Srpske Krajine" (srpanj - prosinac 1992.), urednik: Mate Rupić, Zagreb, 2009.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 6., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (srpanj - prosinac 1992.), urednik: Mate Rupić, Zagreb - Slavonski Brod, 2009.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 7., Dokumenti vojne provenijencije "Republike Srpske Krajine" (siječanj - lipanj 1993.), urednici: Mate Rupić i Ilija Vučur, Zagreb, 2009.
- *Davor Marijan*, Storm, Zagreb, 2010.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 8., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (siječanj - lipanj 1993.), urednici: Mate Rupić i Janja Sekula, Zagreb - Slavonski Brod, 2010.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 9., Dokumenti vojne provenijencije "Republike Srpske Krajine" (srpanj - prosinac 1993.), urednici: Mate Rupić i Josipa Maras Kraljević, Zagreb, 2010.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 10., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (srpanj - prosinac 1993.), urednici: Mate Rupić i Slaven Ružić, Zagreb - Slavonski Brod, 2011.
- *Zlatko Višćević*, Kovanice i novčanice Jugoslavije, Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore i Makedonije / Coins and Banknotes of Yugoslavia, Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Serbia, Montenegro and Macedonia, Kastav, 2011.
- *Miljenko Brekalo*, Ratna monetarna unija SRJ, RS i RSK, Osijek, 2012.
- *Owen W. Linzmayer*, The Banknote Book: Serbian Krajina, San Francisco, CA, 2012.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 11., Dokumenti vojne provenijencije "Republike Srpske Krajine" (siječanj - lipanj 1994.), urednici: Julija Barunčić Pletikosić i Ivan Brigović, Zagreb, 2012.

- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 12., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (siječanj - lipanj 1994.), urednici: Željka Križe Gračanin i Ivan Radoš, Zagreb - Slavonski Brod, 2012.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 13., Dokumenti vojne provenijencije "Republike Srpske Krajine" (srpanj - prosinac 1994.), urednici: Natko Martinić Jerčić i Domagoj Štefančić, Zagreb, 2013.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 14., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (srpanj - prosinac 1994.), urednici: Ana Holjevac Tuković i Slaven Ružić, Zagreb - Slavonski Brod, 2013.
- *Davor Marijan*, Obrana i pad Vukovara, Zagreb, 2013.
- *Vladimir Geiger*, Bonovi za krušno brašno Skupštine opštine Gračac Republike Srpske Krajine iz 1991., Obol, god. LII., br. 66., Zagreb, 2014., 36.-39.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 15., Dokumenti vojne provenijencije "Republike Srpske Krajine" (siječanj - travanj 1995.), urednici: Mate Rupić i Ilija Vučur, Zagreb, 2014.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 16., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (siječanj - travanj 1995.), urednici: Josipa Maras Kraljević i Janja Sekula Gibač, Zagreb - Slavonski Brod, 2014.
- *Ana Holjevac Tuković*, Proces mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja, Zagreb, 2015.
- *Ivica Miškulin*, Imas puska, imas pistol? O mirovnim operacijama Ujedinjenih naroda u zapadnoj Slavoniji, Slavonski Brod, 2015.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 17., Dokumenti vojne provenijencije "Republike Srpske Krajine" (svibanj - listopad 1995.), urednici: Julija Barunčić Pletikosić i Petar Mijić, Zagreb, 2015.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, Knjiga 18., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (svibanj - kolovoz 1995.), urednici: Ivan Radoš i Željka Križe, Zagreb - Slavonski Brod, 2015.
- *Vladimir Geiger*, Obveznice Republike Srpske Krajine "za obezbeđenje djela sredstava za finansiranje Republike Srpske Krajine u periodu januar - decembar 1994. godine", Obol, god. LIII., br. 67., Zagreb, 2016.
- <http://www.republikasrpskakrajina.com/VRIJEDNOSNIBONOVI.htm> [25. svibnja 2016.]
- <http://www.republikasrpskakrajina.com/bonovi.htm> [25. svibnja 2016.]
- <http://www.republikasrpskakrajina.com/OBVEZNICE.htm> [25. svibnja 2016.]
- Novci "Republike Srpske Krajine" 1991.-1994., <http://www.kunalipa.com/katalog/rsk-dinar/> [25. svibnja 2016.]
- Vrijednosni bonovi 1991., <http://www.kunalipa.com/katalog/rsk-dinar/bonovi.php> [25. svibnja 2016.]
- Српска војска Крајине, https://sr.wikipedia.org/wiki/Српска_војска_Крајине [25. svibnja 2016.]

SUMMARY

MONEY COUPONS ISSUED BY THE *TERRITORIAL DEFENCE OF THE REPUBLIC OF SERBIAN KRAJ NA* FROM 1991 AND 1992, AND BY THE *ARMY OF THE REPUBLIC OF SERBIAN KRAJ NA* FROM 1992 AND 1993

Little is known about the “money of necessity” - money and goods coupons issued by the Republic of Serbian Krajina (RSK). In fact, the “money of necessity” issues of RSK are an unknown as yet to be explained and described by numismatic researchers and literature. This “money” – money and goods coupons of RSK certainly deserve attention of both numismatists and historians because it is the most obvious indicator of economic and social conditions among the rebel Serbs in RSK, that is, in the occupied parts of the Republic of Croatia during the Homeland War, 1991-1995.

Because of the war, hyperinflation and international economic sanctions imposed on the Socialist Republic of Yugoslavia, without whose material and military aid RSK would probably not survive, it was very difficult to conduct an economic policy in RSK. The economy in RSK was already failing in 1992 and early 1993, when the lack of basic food and hygienic goods became an everyday occurrence. Although RSK kept printing new banknotes (the “Krajina dinar”), there were simply not enough of these to pay salaries and ensure payment transactions under conditions of hyperinflation. The RSK Government assessed that paying salaries in coupons or goods was a desperate attempt to introduce “war communism”.

Despite allegations that original money coupons printed by the *Territorial Defence of RSK* from 1991 and 1992, and by the *Army of RSK* from 1992 and 1993, also existed, everything indicates that these coupons were not in circulation and use. Numismatic and collectors’ internet sites offering the sale of TD of RSK and Army of RSK money coupons include the comment: “The coupon has been tape-recorded from an original film and produced in a new technology.” However, it is not clear whether these are never-accepted proposals for money coupons of TD of RSK from 1991 and 1992 and Army of RSK from 1992 and 1993, or subsequent present-day forgeries made for the numismatic and collectors’ market. No confirmation or entries in sources (documents and RSK press) about the production and existence of these money coupons have yet been found. Be that as it may, the money of necessity issued by RSK, including numerous and different kinds of coupons, are an unknown that numismatic researchers and literature are yet to explain and describe with certainty.

RED ŽELJEZNE KRUNE

Red željezne krune osnovao je Napoleon Bonaparte u povodu krunjenja za kralja Italije 1805. godine u Milanu. Tom prilikom Napoleon je okrunjen starom langobardskom krunom, tzv. „Željeznom krunom”. Red je imao tri stupnja i dodijeljivao se do sloma Napoleona i njegove abdikacije 11. travnja 1814. Pariškim ugovorom sklopljenim 30. svibnja 1815. Lombardija i Venecija priključene su Habsburškoj Monarhiji. Želeći svečano obilježiti taj događaj, austrijski car Franjo I. obnovio je 1. siječnja 1816. Red željezne krune kao austrijski carski Red.

Dragocjen izvor za proučavanje austrijskog Reda željezne krune njegov je statut. Uz ordenske znakove i diplomu svaki vitez Reda dobio je i luksuzno opremljen, tvrdo ukoričeni statut, da ne zaboravi kako se ubuduće mora ponašati. Statut objašnjava sve što treba znati o tome Redu; o utemeljitelju i njegovim pobudama prilikom osnutka Reda, o stupnjevima Reda i njegovim oblicima koji su detaljno opisani, o međusobnom rangu austrijskih ordena. Ovdje donosimo prijevod statuta austrijskog carskog Reda željezne krune, koji je pisan dvojezično, naime na njemačkom i na talijanskom jeziku. Prvom statutu iz 1816. godine dodano je s godinama nekoliko novih zakonskih odredbi, koje su uvrštene u Dodatke (Nachtragen, odnosno Suplementi).

Austrijski carski Red željezne krune imao je tri stupnja kao i njegov francuski prethodnik, ali ispušteni su dodatni nazivi (Visoki dostojanstvenik, Komander i Vitez). Osim toga, austrijski orden oblikovan je potpuno drukčije. Prvi stupanj Ordena željezne krune nosio se na lenti, uz zvijezdu; drugi stupanj nosio se na lentici oko vrata, a treći stupanj nosio se na trokutastoj vrpci na lijevoj strani grudi. Vrpca za austrijski carski Orden željezne krune zlatnožute je boje, s tamnoplavim prugama sa strane.

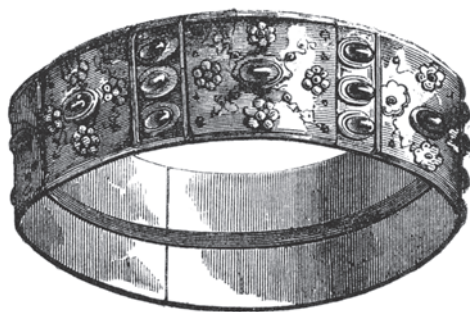
Godine 1860. za Orden željezne krune uvedene su ratne dekoracije, za zasluge stečene „u neposrednom kontaktu s neprijateljem”. Godine 1908. propisano je nošenje „male dekoracije” (kleine Dekoration) za Orden željezne krune 1. stupnja. Od tada su vitezovi umjesto nespretnog ordenskog znaka na lenti i zvijezde nosili ordenski znak 3. stupnja, s umanjenom zvijezdom na trokutastoj vrpci. Dana 13. prosinca 1916. uvedeni su i mačevi, za sudionike Prvoga svjetskog rata.

Prema žigovima s ordenskih znakova i zvijezda te s kutija, vidljivo je da su Orden željezne krune u drugoj polovici 19. st. i sve do 1918. godine izrađivale bečke tvrtke: „Rothe & Nefje”, „Vincent Mayer’s Söhne”, „A. E. Köchert”, „Rozet & Fischmeister”, „Wilhelm Kunz” i „Heinrich Ulbrichts Witwe” (HUW).

Željezna kruna langobardske kraljice Teodolinde

Prije nešto više od dvjesto godina, na Novu godinu 1816., car Franjo I. Habsburški osnovao je Orden željezne krune za vojne i civilne zasluge. Dvjestota obljetnica znamenitog reda Habsburške Monarhije zaslužuje našu pozornost pa ćemo tom prigodom o njemu kazati nešto više. Zanimljivo je da je taj orden uveo još Napoleon Bonaparte u povodu krunjenja za kralja Italije 1805. godine u Milanu. Tom prilikom Napoleon je okrunjen starom langobardskom krunom iz katedrale u Monzi.

Željezna kruna izrađena je za langobardsku kraljicu Teodolindu.¹ Prema legendi, u krunu je ugrađen materijal dobiven od željeznog čavla s križa na kojem je raspet Isus Krist. Kruna se zapravo sastoji od šest u krug složenih zlatnih pločica, ukrašenih dragim kamenjem, koje su spojene na željeznu podlogu. Odatle naziv „Željezna kruna”.

Slika 1. Željezna kruna langobardske kraljice Teodolinde.

Nakon Teodolindine smrti 628. godine njezina Željezna kruna darovana je katedrali u Monzi, gdje se još uvijek nalazi. Tom krunom ovjenčao se i car Svetog Rimskoga Carstva Karlo Veliki 774. godine kad je zauzeo prijestolje Langobarda. Kasnije su carevi Svetog Rimskoga Carstva slijedili njegov primjer. Kad je Napoleon Bonaparte zauzeo Italiju, ponio se poput Karla Velikog. Dana 26. svibnja 1805. okrunio se langobardskom Željeznom krunom za kralja Italije.

Francuski Red željezne krune

Za Napoleonove vladavine Kraljevstvo Italija sastojalo se od Lombardije, Venecije, Vojvodstva Modene, dijela Papinske države (Anconu i preostali dio s Rimom anektiralo je Francusko Carstvo), dijela Kraljevstva Sardinije i Trentina - Južnog Tirola. Od 1805. do 1809. Napoleonovo Kraljevstvo Italija uključivalo je i Istru, Primorje i Dalmaciju, od Trsta do Kotora. Ti jadranski teritoriji uklopljeni su u Ilirske provincije nakon 1809. godine.

Ubrzo nakon krunjenja u Milanu Napoleon je osnovao Red željezne krune (5. lipnja 1805.). Red je imao tri stupnja:

1. stupanj – Gran Dignitario (Dignitaires Grand-croix) – ukupno 20 Velikih križeva,
2. stupanj – Commandatore (Commandeur) – ukupno 100 Komandera,
3. stupanj – Cavaliere (Chevalier) – ukupno 300 Vitezova.²

¹ Teodolinda (570. - 628.) bila je kći bavarskog kralja Garibalda, supruga langobardskoga kralja Autarija te kasnije kralja Agilulfa nakon Autarijeve smrti.

² U zagradama su dani francuski nazivi za iste stupnjeve ordena.

Carskim ukazom od 19. studenoga 1807. izmijenjeno je prijašnje pravilo o broju nositelja Reda. Broj nositelja Velikih križeva uvećan je na 35, broj Komandera na 150, a broj Vitezova čak na 800 nositelja.³

Najviši stupanj reda - Dostojanstvenika velikoga križa (*Gran Dignitario* ili *Dignitaires Grand-croix*) sastoji se od ordenskog znaka, koji se nosio na lentici ispod vrata. Ordenski znak ima oblik zlatnoga francuskoga carskog orla koji drži srebrnu krunu sa šiljcima. Dakle, nije na njemu langobardska Željezna kruna. Na središnjoj dva šiljka krune položen je ovalni medaljon s glavom cara Napoleona, okrenutom ulijevo. Careva glava ovjenčana je zeleno emajliranim lovorovim vijencem. Na dnu krune kruži geslo na talijanskom: „DIO ME LA DIEDE, GUAI A CHI LA TOCCHERA”, ili na francuskom jeziku: „DIEU ME L’A DONNÉE, GARE À QUI LA TOUCHERA” (Bog mi ju je dao⁴, neka se čuva tko je dirne), ovisno o tome je li odlikovana osoba talijanski ili francuski državljanin.⁵ Geslo je čuvena Napoleonova fraza koju je izrekao prilikom krunjenja za kralja Italije u Milanu 26. svibnja 1805.

Slika 2. Znakovi Dostojanstvenika velikoga križa francuskog Ordена željezne kruna.

³ <http://www.napoleonicociety.com/french/pdf/migliocouronnedefer.pdf>.

⁴ Misli se na krunu, op. B. P.

⁵ Prema Borni Barcu, Reference Catalogue Orders, Medals and Decorations of the World instituted until 1945, Part II (D-G), Zagreb, 2010., str. 582., postoje dvije inačice gesla na francuskom jeziku i tri inačice gesla na talijanskom jeziku.

Nositelji najvišeg stupnja ordena nosili su uz ordenski znak na lentici još i lentu prebačenu s desnog ramena na lijevi bok.⁶ Vrpca je zlatno-žute boje, sa zelenim prugama sa strane. Uz ordenski znak na lentici i lentu, nosila se na lijevoj strani grudi srebrna šesterokraka zvijezda. U sredini je zvijezde okrugli medaljon s glavom Napoleona, ulijevo, okružen s trima carskim orlovima i s trima krunama. Medaljon okružuje zeleno emajlirani prsten s opisanim geslom na talijanskom ili francuskom jeziku.

Komanderi su nosili zlatni ordenski znak na lijevoj strani grudi, na uskoj vrpici s rozetom.

Slika 3. Znak Komandera francuskog Ordena željezne krune.

Vitezovi su nosili srebrni ordenski znak na lijevoj strani grudi, na uskoj vrpici (bez rozete).

Slika 4. Znak Viteza francuskog Ordena željezne krune, 1. model.

⁶ Neobično rješenje; vidi: https://fr.wikipedia.org/wiki/Ordre_de_la_Couronne_de_fer.

Slika 5. Znak Viteza francuskog Ordена željezne krune, 2. model.

Kasniji modeli francuskog Ordена željezne krune razlikuju se na prvi pogled od prethodnih modela izvedbom šiljaka krune na ordenskom znaku. Naime, drugi model krune nosi kuglice na vrhovima šiljaka. Sličnu promjenu pretrpio je i Napoleonov Orden Legije časti, koji je dobio kuglice na vrhovima rascijepljene zvijezde ordenskoga znaka.

Nakon konačnoga sloma Napoleona i njegove abdikacije 11. travnja 1814., francuski Orden željezne krune nestaje s povijesne scene. Doduše, Napoleonov posinak Eugène de Beauharnais, potkralj Kraljevine Italije, pokušao se okruniti za kralja, ali protivljenje Senata i Milanski ustanak (20. travnja 1814.) pomrsili su njegove planove. Slijedila je vojna intervencija Austrijanaca koji su zauzeli Milano 28. travnja 1815. Eugène de Beauharnais prognan je u Bavarску. Napokon, Pariškim ugovorom sklopljenim 30. svibnja 1815. Lombardija i Venecija priključene su Habsburškoj Monarhiji. Želeći svečano obilježiti taj događaj, austrijski car Franjo I. obnovio je 1. siječnja 1816. Red željezne krune kao austrijski carski Red.

Austrijski carski Red željezne krune

Donosimo prijevod Statuta austrijskoga carskog Reda željezne krune, koji je pisan dvojezično, naime na njemačkom i talijanskom jeziku. Uz ordenske znakove i diplomu svaki vitez toga Reda dobio je i luksuzno opremljen, tvrdo ukoričeni Statut, da ne zaboravi kako se ubuduće mora ponašati. Statut objašnjava sve što treba znati o tome Redu; o utemeljitelju i njegovim pobudama prilikom osnutka Reda, o stupnjevima Reda i njegovim oblicima koji su detaljno opisani, o međusobnom rangu austrijskih ordena. Osobito je zanimljiv članak 10. jer su u njemu potanko opisani ornati vitezova Reda. U članku 12. navedeni su službenici Reda i njihove dužnosti. Članak 13. bavi se ceremonijom prigodom stupanja vitezova u Red i prisegom koju vitezovi polažu velikom majstoru - austrijskom caru. Riječi prisege imaju dugu tradiciju i nisu se mijenjale stoljećima. Slične formule drže se i danas vojnici, policajci i najviši državni dužnosnici kad stupaju na novu funkciju.

Statut je dragocjen izvor podataka o Redu željezne krune i mislimo da će njegov prijevod biti zanimljiv čitateljima. Arhaični stil izlaganja svjedoči o duhu vremena prije dvjesto godina i pokušali smo ga slijediti što je više moguće.

Slika 6. Statut austrijskog carskog Reda željezne krune (detalj)

Prijevod Statuta:

Mi, Franjo I., Božjom milosti car Austrije, kralj Jeruzalema, Ugarske, Češke, Lombardije i Venecije, Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Galicije i Lodomerije, nadvojvoda austrijski, vojvoda lotariški, salcburški, štajerski, koruški, kranjski, Gornje i Donje Šlezije, veliki knez Sedmogradske, markgrof Češke itd.

Želeći ostaviti sljedećim pokoljenima uspomenu na epohu u kojoj bijahu sretno ujedinjene pod našim žezlom provincije Lombardija i Venecija, obilježene stalnim dokazom Naše osobite milosti i blagosti, odlučili smo osnovati red pod nazivom Željezna kruna i uvrstiti ga u broj drugih redova Naše carske kuće i krune.

Pošto smo to učinili i tako predstavili ovdje izložen nacrt Statuta, sastavljen prema zamisli Naše suverenosti i nakon što su oni potvrđeni, naređujemo svim vitezovima ovog Reda da se sada i ubuduće točno pridržavaju pravila i uvijek služe propisima.

§

Svi članovi ovog Reda imenuju se vitezovima Reda željezne krune.

§

Čast Velikog majstora zauvijek je i nerazdvojno vezana s Austrijskim Carstvom, prema tome čuvana za Nas, a poslije Nas za Naše nasljednike prijestolja Austrijskoga Carstva.

§ 3

Red je složen od tri različita stupnja, zbog razlika u zaslugama; naime vitezova prvog, drugog i trećeg stupnja.

§

Vitezovi prvog stupnja prednjače onima drugoga, a ovi pak trećega (stupnja).

Vitezovi istog stupnja zauzimaju među sobom rang prema vremenu u kojem bijahu primljeni u Red.

Ako se više vitezova ustoličuje istoga dana u Red, prednjačit će ostalima onaj koji prvi dobije odlikovanje.

§

Svi bez obzira na položaj, bilo da se nalaze ili ne nalaze izravno u građanskoj ili vojnoj državnoj službi, mogu biti primljeni u Red, ako posjeduju tražena prikladna svojstva: oni koji su pružili dokaz o privrženosti suverenu i državi, revno i naporno radeći na promicanju dobrobiti Monarhije, ovjenčani odličnim uspjehom i napokon, u pothvatima u kojima se ističe njihova veličina, te za opće dobro.

§

Pravo dodjeljivanja ordena pridržano je Velikom majstoru i nije dopušteno nikom drugom da ga zatraži.

§

Orden Reda, koji je vitezovima dan kao dokaz stečene časti, ovakav je:

Nad Željeznom krunom dvoglavi je okrunjeni austrijski carski orao koji na grudima nosi s jedne i druge strane štit, emajliran plavom bojom, na čijoj se prednjoj strani vidi obično slovo „F” u zlatu, a na stražnjoj strani godina „1815”.

Vitezovi 1. stupnja nose ordenski znak ovješena na široku vrpca zlatno-žute boje, prošaranu s jednog i drugog ruba ravnom prugom tamnoplave boje, koja (vrpca) s desnog ramena pada koso prema lijevom boku. Pored toga, nose na lijevoj strani grudi četverokraku zvijezdu izvedenu u srebru, a njezina sredina sadrži Željeznu krunu, zatvorenu krugom emajliranom plavom bojom, na kojem se uokolo čita geslo: „AVITA ET AUCTA”.

Kod svečanosti Reda, vitezovi 1. stupnja nose iznad opisanih znakova ovješena zlatni lanac, koji je sastavljen od međusobno isprepletenih dviju slova: „F. P.”, Željezne krune i od girlande hrasta, nižući se naizmjenice jedno do drugoga, sve do kraja lanca.

Odlikovanje drugog stupnja razlikuje se od onog prvog (stupnja) samo veličinom i nosi se oko vrata, ovješeno na vrpca zlatno-žute boje, prošaranu uz oba ruba tamnoplavim prugama; (vrpca) široka je dva palca.

Vitezovi trećega stupnja nose još manji ordenski znak na lijevoj strani grudi, koji visi o zapučku na vrpca zlatno-žute boje, obrubljenoj plavim prugama; (vrpca) široka je devet linija.

Oznaka herolda i drugih službenika Reda, s kojom se moraju isticati na svečanostima Reda sastoji se od odlikovanja istoga Reda, zatvorenog iznutra zlatnim medaljonom; nosi se oko vrata, ovješena na vrpca vitezova trećega stupnja. Heroldi se, osim toga, razlikuju i po štapi koji nose u ruci.

§ 8

Samo Veliki majstor ima pravo nositi ordenske znakove urešene draguljima; nijednom vitezu nije dopušteno da ih nosi.

§ 9

S druge strane, dopušteno je svakom vitezu da svoj plemićki grb ukrasi ordenskim znakom i da se za svog života u svakoj prilici služi tako iskićenim grbom.

§ 10

Da se istaknu, vitezovi Reda nose u skladu sa svojim dostojanstvom također i posebni ornat, u kojem dolaze na svetkovine i svečane službe Reda; želimo odrediti za različite stupnjeve (Reda) ovdje opisani ornat:

Boje na ornatu Reda su žuta, plava i bijela. Porub i drugi ukrasi od srebra su. Donje je odijelo jednako za sva tri stupnja vitezova, od žutog baršuna, i sastoji se od prsluka ili halje, koja od vrata pada sve do koljena, a od vrha desne ruke do bedra vezana je srebrnom uzicom; zatim se još iznad bokova povezuje istom uzicom, lagano omotanom u čvor, koji završava sasvim otvoreno. Na krajevima uzice vise bogate kićanke, uvijene od upredene srebrne žice.

Ovo donje odijelo podstavljeno je bijelim taftom i uokolo skutova ukrašeno srebrnim vezom, na kojem se naizmjenice pojavljuje Željezna kruna iz koje izviruju grančice palme, isprepletene s lovorovim vijencem, i hrastove grančice savijene poput girlande, između kojih su raspoređena odvojena slova gesla: „AVITA ET AUCTA”, položena u neprekinutom nizu po čitavom vezu. Duljina veza za vitezove 1. stupnja iznosi četiri i pol palca, a za one (vitezove) 2. i isto tako 3. (stupnja) tri je i pol palca bečke mjere.

Hlače su od bijele svilene triko tkanine i ujedno kao čarape u samo jednom komadu.

Cipele su od bijelog baršuna, tripud probijene u gornjem dijelu, podstavljene žutim atlasom; umjesto kopče dolazi zatvorena ukrasna petlja, a njezini krajevi ukrašeni su kićankama od upredene uvijene srebrne žice.

Mač je ravan i dvosjekli; balčak i poprečna krsnica čine križ. Svi su ukrasi od srebra. Jabuka je okružena Željeznom krunom; balčak je sav od srebra i užljebljen, uokolo ga spiralno obavijaju dvije palmine grančice, od kojih se jedna proteže odozgo naniže, a druga odozdo naviše, tako da se njihovi vrhovi dotiču. U sredini krsnice balčaka dva su štita ovalna oblika; na onom s prednje strane upisana su dva slova: „F. P.” (Franciscus Primus), straga je godina „1815”. Iz ovih ovala vijugaju međusobno isprepletene hrastove i lovorove grančice u nasuprotnim pravcima po čitavoj dužini krsnice.

Korice mača obložene su plavim baršunom, ukrašene srebrom. Za nošenje mača služi pojas od plavoga baršuna s visećom futrolom, oboje izvezeno srebrnim lovorovim grančicama, a zakopčava se srebrnom kopčom.

Glava je pokrivena kapom od plavoga baršuna, koji je naboran i obrubljen srebrnom uzicom te ukrašen bijelim perjem koje se ljulja.

Rukavice su od bijele kože, a imaju velike suvratke izvezene srebrom.

Plašt je za sva tri stupnja vitezova od plavoga baršuna, podstavljen bijelim atlasom; s jednim okruglim ovratnikom, također od plavoga baršuna, koji pada na ramena. Srebrni vez koji je podstavljen po čitavom obodu, kao i po ovratniku, istog je nacрта, baš kao i na donjem dijelu.

Plašt se kopčicom pridržava na desnom ramenu i pada preko grudi, pokrivajući lijevu ruku.

Kod vitezova 1. stupnja (plašt) završava dugim skutom (šlepom); vez je širok dvanaest palaca bečke mjere; na lijevom dijelu plašta, dva palca ispod ovratnika stoji zvijezda Reda, a na ovratniku leži lanac o koji je pričvršćen ordenski znak.

Plašt vitezova 2. stupnja razlikuje se od plašta vitezova 1. (stupnja) tako da svojom duljinom ne pada sve do poda, a srebrni vez širok je samo osam i pol palaca. Križ Reda, ovješten na vrpcom, leži na ovratniku.

Napokon, plašt vitezova 3. stupnja pada samo do sredine nogu; širina veza iznosi samo šest i pol palaca; ordenski znak pričvršćen je na lijevu stranu ovratnika vrpcom, koja je namijenjena ovom stupnju.

Iznad plašta leži s vanjske strane ovratnik od naboranoga dvostrukog reda čipki, koji je za sva tri stupnja širok pet palaca.⁷

Herold nosi oko vrata zlatnu medalju Reda, pričvršćenu na ordensku vrpcom, a u ruci štap dugačak tri stope, prekriven žutim baršunom, izvezenim lovorovim i palminim grančicama, na čijem vrhu je smještena Željezna kruna, na kojoj leži orao Austrijskoga Carstva. Štap je okovan srebrom.

Ostali službenici Reda ukrašeni su medaljonom Reda, koji nose ovješten oko vrata kao i herold, ali bez štapa.

§ 1.

Broj vitezova određen je na sto, od čega dvadeset 1. (stupnja), trideset 2. (stupnja) i pedeset 3. stupnja. Kneževi Naše carske kuće ne računaju se u taj broj.

§ .

Za obavljanje poslova Reda određeni su sljedeći službenici:

- prelat Reda, kojeg Veliki majstor bira među najvišim klerom. On obavlja uobičajenu crkvenu službu na svetkovine Reda,

- kancelar Reda, koji kod svečanih instalacija vitezova, ili pri sazivanju Uprave (Reda) drži besjedu, uči kandidate formuli prisege, predlaže pismeno ili usmeno, prema okolnostima, zadaće Reda Velikom majstoru, kojem pomaže u svemu što se tiče Reda; šalje diplome kandidatima i čuva veliki pečat Reda,

- rizničar Reda, kojem se daju na brigu i čuvanje ne samo odlikovanja, nego i ornati Reda, vođenje računa o učinjenim troškovima za te stvari i podnošenje računa Velikom majstoru na kraju godine.

⁷ Nacrte za ornate Reda željezne krune izradio je Philipp von Stubenrauch (Beč, 1784.-1848.), voditelj odjela kostima (*Kostümdirektor*) u bečkom Hoftheateru. Vidi: Rudolf Vogl, *Der Österreichisch-kaiserliche Orden der Eisernen Krone, Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart, im Auftrag der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde*, Graz, 1996., str. 457.

- sekretar Reda, čija dužnost je vođenje protokola Reda, vjerno registriranje svega što se tiče Reda, otprema diploma, brižljivo čuvanje akata Reda u arhivi i učenje kandidata smislu njihovih dužnosti,

- herold Reda, kojem je dopušteno nošenje ornata vitezova 3. stupnja kod svetkovine Reda,

- bilježnik Reda, koji je zadužen da pomaže i bude pri ruci navedenim službenicima ne samo u vođenju bilježaka, nego i u svem drugom, već prema potrebi.

§

Kod svečanih instalacija vitezova Reda treba se držati propisa ovim redom:

Oni kojima je Veliki majstor zbog njihovih zasluga namijenio orden bit će pismeno obaviješteni o toj časti. Na skupštini Reda svi vitezovi i službenici Reda moraju prisustvovati odjeveni u ornat Reda i čekati u predsoblju znak da budu primljeni.

Kad Veliki majstor zauzme svoje mjesto pod prijestolnim zastorom, kancelar klekne pred tronom očekujući daljnje zapovijedi. Kad ih dobije, herold daje znak kandidatu da može ući i ovaj zauzima za njega predviđeno mjesto. Pošto je to učinjeno, kancelar kratkom besjedom naznačuje volju Velikog majstora i na kraju skupštine podsjeća kandidata da Redu položi prisegu.

Kancelar, dakle, čita sažet pregled obaveza vitezova, kojima kandidat mora odgovarati, obvezujući se položenom prisegom.

Nakon toga, kandidatu neka bude rečeno da klekne na klecalo pripremljeno za tu priliku, zbog izricanja prisega Reda, koju ponavlja za kancelarom prema sljedećem obrascu:

„Ja N. N. kunem se Bogom da ću postojano gajiti vjernost, poštovanje i pokornost prema Najsvetijem Veličanstvu kao Velikom majstoru znamenitog Reda željezne krune, prema Njegovim Prejasnim Nasljednicima i čitavom Uzvišenom Domu, u svako vrijeme, na svakom mjestu i u svakoj prilici do posljednjeg daha, da ću svim snagama promicati i braniti ono što može pridonijeti sigurnosti, slavi i porastu Monarhije, a ono pak što se protivi pravima Najsvetijeg Veličanstva ili moći i dostojanstvu ovoga Reda sprečavat ću i odvrćati koliko budem mogao, da ću se, napokon, pravila Reda brižno i točno pridržavati, da ću poštivati odluke Najsvetijeg Veličanstva kao Velikog majstora Reda i da ću mu se u svemu najspremnijom voljom pokoravati, te da želim znak Reda stalno nositi. Tako mi Bog pomogao.”

Nakon položene prisega Veliki majstor ponovno upozorava kandidata da je se pridržava; on ga unapređuje u viteza, ako to već nije, i onda mu predaje odlikovanje Reda uz ovu besjedu na latinskom jeziku:

„Pošto si spremno prisegao vjerom, ne sumnjamo da ćeš je na svakom mjestu, u svako vrijeme pošteno čuvati. Primi, dakle, znak Reda željezne krune kao nagradu za zasluge i tako ga uvijek nosiš, da sjećajući se velike časti koja ti je ukazana, nikad ne smetneš s uma što duguješ Bogu, Nama, Našem Domu i dostojanstvu ovoga Reda.”

Kod instalacije viteza Veliki majstor ima pravo na oslobađanje od polaganja prisega.⁸

⁸ Ova napomena odnosi se prvenstveno na strane državljane koji nisu podanici austrijskoga cara i ne priliče im riječi prisega (op. B. P.).

Primivši viteza u Red na gore opisani način, Veliki majstor treba zagrliti viteza 1. stupnja u znak osobite milosti, a isto tako i ostali članovi reda, uvjeravajući ga u svoje prijateljstvo.

Za sljedeću instalaciju vitezovima 1. stupnja bit će poslana diploma u obliku knjige, a onima 2. i 3. stupnja u obliku javne povelje, potpisana od Velikog majstora, kancelara i tajnika Reda. Diploma za vitezove 1. i 2. stupnja opremljena je visećim pečatom; za vitezove 3. stupnja pečat je utisnut u diplomu.

U skladu s položenom prisegom vitezovi su dužni stalno nositi znakove Reda; nije-dan od njih ne može se pojavljivati u javnosti bez njih; pored njih ne smije nositi drugi strani orden, osim ako mu je to dopustio Veliki majstor.

Nakon smrti viteza 1., 2. i 3. stupnja, lanac i znakovi Reda, kao i knjiga Statuta moraju biti vraćeni rizničaru Reda.

Prve nedjelje nakon 7. travnja, dana kad su Naše provincije Lombardija i Venecija bile uvedene u Carstvo, slavit će se svake godine u dvorskoj kapeli praznik Reda, na koji će morati doći svi vitezovi koji se zateknu u gradu Našeg sjedišta,⁹ sa svojim znakovi-ma i svojim ornatom Reda, s izuzetkom onih koji su spriječeni zbog valjanog razloga.

U danima kada se slave svečanosti Reda vitezovi 3. stupnja imaju pravo ulaska u salu tajnih savjetnika, kamo uvijek mogu ulaziti vitezovi 1. i 2. stupnja.

Također je odlikovanim ovim Redom, bez obzira na položaj, dopušten ulazak na dvorske svečanosti i u tzv. Apartmane.

Onaj vitez koji je počašćen Redom 1. stupnja još nema dostojanstvo pravoga taj-noga savjetnika; ono će mu biti dodijeljeno besplatno; vitezovi 2. (stupnja) bit će na vlastiti zahtjev promaknuti u rang baruna, a oni 3. (stupnja) u rang plemića; jedni i drugi bez plaćanja pristojbe.

Neka bude naređeno svim pridruženim uredima da prilikom otpremanja pošte vitez-u Reda dodaju i druge njegove titule koje mu pripadaju, a također i titulu Reda.

⁹ U Milanu (op. B. P.).

§ 3

Kad se u ime Velikog majstora šalju ukazi vitezovima 1. stupnja, želimo još da oni budu istaknuti, u znak Naše više milosti i naklonosti, nazivom „Naši rođaci”.

§ 4

Naša je volja, napokon, da uzevši u obzir sveukupno, Redovi sv. Stjepana i Leopolda prednjače po rangi Redu željezne krune, kada su istodobno dodijeljeni redovi ove tri vrste; stoga vitez (Reda) sv. Stjepana prednjači vitez (Reda) Leopolda, a ovaj pak onome (Reda) Željezne krune iste kategorije; u svemu ostalom gleda se da su ova tri reda jednaka, tako da će među Velikim križem i Vitezom 1. stupnja, između Komandera i Viteza 2. stupnja, između Malog križa i Viteza 3. stupnja, imenovanima u različito vrijeme, ranija ustoličenja odlučiti njihov rang.

Ovo su zakoni i odredbe na kojima se temelji Red vitezova Željezne krune.

Budući da Mi želimo u svako vrijeme isto ispunjavati, tako su to i Naši nasljednici na prijestolju dužni neprekidno izvršavati, sve dokle god se ne promijene duh vremena i okolnosti, i dok Mi ili Oni ne uvidimo da je potrebna promjena; a ako se protiv Naših očekivanja oko toga stvore sumnje ili teškoće, Mi ili Naši nasljednici na položaju Velikog majstora zadržavamo pravo da objavimo shodna razjašnjenja, da bi od tih zakona i od onih pridodanih Statutu koji bi bili ocijenjeni doličnima proslavili i unaprijedili Red.

Napokon, da sve to bude sačuvano i ostavljeno daljnjim pokoljenjima, naredili smo da od ovog Statuta budu napravljena tri istovjetna primjerka, ovjerena potpisom Naše Suverenosti; jedan od njih čuvat će se za vječnu uspomenu u arhivu Reda, drugi u arhivu Naše carsko-kraljevske kuće, a treći u arhivu dvorske političke kancelarije, koja će je po Nama povjeriti najvišoj upravi poslova Lombardije i Venecije.

Dano u Našoj kraljevskoj rezidenciji u Milanu, prvoga siječnja 1816., dvadeset četvrte godine Naše vladavine.

*Franjo
M. P. (mjesto pečata)
Milostivi knez Metternich*

Prema najvišem i izričitom nalogu Njegovog carsko-kraljevskog apostolskog Veličanstva

*Dvorski savjetnik
Grof Mercy¹⁰*

¹⁰ Dvorski savjetnik grof Andreas Florimund Mercy (1771. - 1840.). Op. B. P.

Slika 7. Ordenski znakovi 1., 2. i 3. stupnja austrijskoga carskog Ordена željezne krune.

Slika 8. Crtež zvijezde austrijskoga carskog Ordена željezne krune, koja je bila u uporabi do 1877. godine.

Slika 9. Crtež zvijezde austrijskoga carskog Ordена željezne krune, koja je bila u uporabi poslije 1877. godine.

Slika 10. Ornat viteza 1. stupnja carskoga austrijskog Reda željezne krune.

Prvom Statutu (iz 1816. godine) dodano je s godinama nekoliko novih zakonskih odredbi, koje su uvrštene u Dodatke (*Nachtragen*, odnosno *Suplementi*).

Prvi dodatak Statutu donijet je carskim ukazom od 12. siječnja 1860. Za Orden željezne krune uvedene su ratne dekoracije, za zasluge stečene „u neposrednom kontaktu s neprijateljem”. Na ordenskom znaku ratnu dekoraciju predstavljaju dvije zeleno emajlirane lovorove grančice položene uz krila dvoglavog orla.¹¹ Zvijezda također ima ratnu dekoraciju, ali u obliku metalnoga kružnog lovorova vijenca, koji se proteže između krakova zvijezde.

¹¹ Kasnije su ratne dekoracije dijelom položene na krila dvoglavog orla.

Slika 11. Austrijski carski Orden željezne krune 1. stupnja s ratnom dekoracijom.

Slika 12. Zvijezda austrijskoga carskog Ordена željezne krune 1. stupnja s ratnom dekoracijom.

Slika 13. Zvijezda austrijskoga carskog Ordена željezne krune 1. stupnja s ratnom dekoracijom 2. ili 3. stupnja.

Slika 14. Austrijski carski Orden željezne krune 2. stupnja s ratnom dekoracijom i mačevima.

Slika 15. Austrijski carski Orden željezne krune 2. stupnja s ratnom dekoracijom 3. stupnja.

Slika 16. Ornat viteza 2. stupnja carskog austrijskog Reda željezne krune.

Slika 17. Orden željezne krune 3. stupnja.

Nositelj ranije dodijeljenog Ordena željezne krune 1. stupnja, mogao je kasnije biti odlikovan i za (vojne) zasluge Ordenom željezne krune 2. ili 3. stupnja s ratnom dekoracijom. U tom slučaju odlikovana osoba dobila bi ordenski znak na lenti, sa zvijezdom, kao i ranije. Ordenski znak 1. stupnja s ratnom dekoracijom 2. ili 3. stupnja jednak je mirnodopskom ordenskom znaku 1. stupnja. Razlika je vidljiva tek na zvijezdi, gdje su zeleno emajlirane ratne dekoracije položene uz središnji štiti (vidi sliku 13.).

Isto tako, osoba odlikovana Ordenom željezne krune 2. stupnja mogla je kasnije dobiti Orden željezne krune 3. stupnja s ratnom dekoracijom. U tom slučaju zeleno emajlirane ratne dekoracije na ordenskom znaku položene su uz središnji štiti (vidi sliku 18.).

Slika 18. Orden željezne krune 2. stupnja s ratnom dekoracijom 3. stupnja.

Dakle, od 1860. godine Orden željezne krune proširen je i od tada je ovakav:

- Orden željezne krune 1. stupnja,
- Orden željezne krune 1. stupnja s ratnom dekoracijom,
- Orden željezne krune 1. stupnja s ratnom dekoracijom 2. stupnja,
- Orden željezne krune 1. stupnja s ratnom dekoracijom 3. stupnja,
- Orden željezne krune 2. stupnja,
- Orden željezne krune 2. stupnja s ratnom dekoracijom,
- Orden željezne krune 2. stupnja s ratnom dekoracijom 3. stupnja,
- Orden željezne krune 3. stupnja,
- Orden željezne krune 3. stupnja s ratnom dekoracijom.

Istoga dana kad je proglašen prvi dodatak (12. siječnja 1860.), kojim su uvedene ratne dekoracije, proglašen je i drugi dodatak. U njemu se ukratko napominje da će ubuduće na ordenskim znakovima austrijska carska kruna iznutra biti ukrašena crvenim emajlom (prije toga nije bila emajlirana).

Trećim dodatkom Statutu od 24. svibnja 1877. određeno je da se ordenska zvijezda ubuduće izrađuje od srebra u „briljantiniranom” obliku (*in brillantierter Form*). Prije toga ordenske zvijezde bile su izrađene također od srebra, ali s ispupčenim i glatkim krakovima (vidi sliku 8.). Najranije zvijezde bile su izvezene.

Slika 19. Mač vitezova Reda, medalja službenika Reda i štap herolda Reda.

Četvrtim dodatkom Statutu od 18. srpnja 1884. određeno je da se članak 21. Statuta ubuduće ne primjenjuje, što znači da se ukida odredba prema kojoj su vitezovi Reda željezne krune imali pravo na stjecanje plemićkih i dvorskih titula.

Slika 20. Mala dekoracija austrijskoga carskog Ordена željezne krune 1. stupnja s ratnom dekoracijom i mačevima.

U petom dodatku Statuta navodi se da je 23. ožujka 1908. propisano nošenje „male dekoracije” (*kleine Dekoration*) za Orden željezne krune 1. stupnja. Mala dekoracija ordena 1. stupnja ima oblik ordena 3. stupnja, s umanjenom zvijezdom (promjera 20 mm) pričvršćenom na trokutastu vrpču (slika 20.). Ta se mala dekoracija nosila umjesto originalnih ordenskih znakova na bojnom polju i tijekom vojnih manevara, iz praktičnih razloga. Mala dekoracija za Orden željezne krune 2. stupnja propisana je 27. listopada 1917. Na trokutastu vrpču ordenskog znaka 3. stupnja pričvršćena je umanjena Željezna kruna.

Dana 13. prosinca 1916. uvedeni su i mačevi za sudionike Prvog svjetskog rata. Na ordenskim znakovima 1., 2. i 3. stupnja ukriženi mačevi stavljaju se između austrijskoga dvoglavog orla i carske krune, a na zvijezdu su položeni ispod središnjeg medaljona. Balčaci mačeva nalaze se odozdo, a odozgo su njihovi vrhovi.

Pojavom mačeva na ordenskim znakovima i zvijezdama povećao se broj oblika Reda, a njihov redoslijed postao je vrlo kompliciran. Svaki stupanj mogao se koncem Prvoga svjetskog rata dodijeljivati s ratnom dekoracijom i bez nje te s mačevima, a tu su još i kombinacije s ratnim dekoracijama nižeg stupnja. To izgleda ovako:

- Orden željezne krune 1. stupnja,
- Orden željezne krune 1. stupnja s ratnom dekoracijom,
- Orden željezne krune 1. stupnja s ratnom dekoracijom i mačevima,
- Orden željezne krune 1. stupnja s ratnom dekoracijom 2. stupnja,
- Orden željezne krune 1. stupnja s ratnom dekoracijom 2. stupnja s mačevima,
- Orden željezne krune 1. stupnja s ratnom dekoracijom 3. stupnja,
- Orden željezne krune 1. stupnja s ratnom dekoracijom 3. stupnja s mačevima,
- Orden željezne krune 2. stupnja,

- Orden željezne krune 2. stupnja s ratnom dekoracijom,
- Orden željezne krune 2. stupnja s ratnom dekoracijom i mačevima,
- Orden željezne krune 2. stupnja s ratnom dekoracijom 3. stupnja,
- Orden željezne krune 2. stupnja s ratnom dekoracijom 3. stupnja s mačevima,
- Orden željezne krune 3. stupnja,
- Orden željezne krune 3. stupnja s ratnom dekoracijom,
- Orden željezne krune 3. stupnja s ratnom dekoracijom i mačevima.

Prema žigovima s ordenskih znakova i zvijezda te s kutija, vidljivo je da su Orden željezne krune u drugoj polovici 19. st. i sve do 1918. godine izrađivale bečke tvrtke: „Rothe & Neffe”, „Vincent Mayer’s Söhne”, „A. E. Köcher”, „Rozet & Fischmeister”, „Wilhelm Kunz” i „Heinrich Ulbrichts Witwe” (HUW).¹² U prvoj polovici 19. stoljeća nije bilo propisano signiranje ordena radioničkim žigovima pa ne možemo kazati koja je radionica izrađivala Orden željezne krune u tom razdoblju.

Literatura:

- Statuten für den Österreichisch-Kaiserlichen Orden der Eisernen Krone (bez podataka o izdavaču, mjestu i godini izdanja).
- Max Gritzner*; Handbuch der Ritter- und Verdienstorden aller Kulturstaaten der Welt innerhalb des XIX Jahrhunderts, Leipzig 1893., reprint: Graz, 1962., str. 276.-282.
- Ehrenbuch der Österreichisch Ungarischen Wehrmacht, I. Band / Alerhöchste Auszeichnungen verlaublich in der Zeit vom 1. August 1914 bis 31. Juli 1915, Herausgegeben vom K. Und K. Kriegsarchiv Wien, 1917., str. 41.-47.
- Roman Freiherr von Procházka*, Österreichisches Ordenshandbuch, Herausgeber Graf Klenau oHG, München, 1974., 2. svezak, str. 53.-55.
- Otfried Neubecker – Jörg Nimmergut*, Österreich-Katalog 1978/79, Orden & Ehrenzeichen ab 1430 bis zur Gegenwart, München, 1979., str. 50.-57.
- Boris Prister*; Odlikovanja, Povijesni muzej Hrvatske, Katalog muzejskih zbirki XXI, Zagreb, 1984., str. 15.-17.
- Boris Prister*; Odlikovanja zbirke dr. Veljka Malinara, 1. dio, Povijesni muzej Hrvatske, Katalog muzejskih zbirki XXIV, Zagreb, 1991., str. 37.-39.
- Rudolf Vogl*, Der Österreichisch-kaiserliche Orden der Eisernen Krone, Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart, im Auftrag der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde, Herausgegeben von Johann Stolzer und Christian Steeb, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt Graz, 1996., str. 146.-161.
- Karl Gattinger – Johann Stolzer*; Klein, aber fein, Miniaturen und Reduktionen österreichischer Orden und Ehrenzeichen, Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde, Salzburg, 2004., str. 52.-55.
- Borna Barac*, Reference Catalogue Orders, Medals and Decorations of the World, Part I (A-D), Zagreb, 2009., str. 104.-109.
- Borna Barac*, Reference Catalogue Orders, Medals and Decorations of the World instituted until 1945, Part II (D-G), Zagreb, 2010., str. 582.

¹² Radionicu je vodila udovica Heinricha Ulbrichta.

Emedals Auction 103, Sunday January 30th 2011, Burlington, Ontario, str. 17.

<http://www.napoleonicsociety.com/french/pdf/migliocouronnedefer.pdf>

https://fr.wikipedia.org/wiki/Ordre_de_la_Couronne_de_fer